

Το ελληνικό βιβλίο: Η πορεία του και οι προοπτικές του εν όψει του 2000*

Η περίοδος που πέρασε από τη μεταπολίτευση μέχρι σήμερα σηματοδοτεί ραγδαίες εξελίξεις στο χώρο του βιβλίου. Αυτό έχει να κάνει τόσο με την εντυπωσιακή ανάπτυξη της παραδοσιακής ελληνικής βιβλιοπαραγωγής, όσο και με τις νέες συνθήκες και τα νέα ζητήματα που προέκυψαν από την εισβολή των νέων τεχνολογιών και των οπτικοακουστικών ΜΜΕ.

Σε αυτά τα δυο σημαντικά θέματα την εκδοτική δραστηριότητα την τελευταία 20ετία και τα αποτελέσματα της εισβολής των νέων τεχνολογιών στο χώρο του βιβλίου θα σταθώ, συνοπτικά, δίνοντας ορισμένα επί μέρους στοιχεία, που παρ' όλη την ελλειπτικότητα και μερικότητα τους επιτρέπουν, ίσως, μian αρχική απόπειρα οριοθέτησης της δοκιμασίας-κρίσης των παραδοσιακών μορφών επικοινωνίας και ειδικά του βιβλίου, αλλά και των αντιστάσεών τους.

Α) Η εκδοτική δραστηριότητα στην Ελλάδα 1974-1994

Η περίοδος της μεταπολίτευσης, αλλά και η ίδια η περίοδος της δικτατορίας, σηματοδότησαν μια νέα εποχή για το βιβλίο που άφησε πολύ πίσω της το προδικτατορικό εκδοτικό παρελθόν!

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Το κείμενο αυτό στηρίχθηκε στην εισήγηση που έκανε ο Λ. Αξελός στο «3ο Πανελλήνιο Δημοσιογραφικό Συνέδριο» που διοργανώθηκε στη Σαμοθράκη στις 17-20 Ιουνίου 1994 από τη Νομαρχία Έβρου, την ΤΕΔΚ Ν. Έβρου και τον Δήμο Σαμοθράκης με θέμα Τα ΜΜΕ στον 21ο αιώνα. Το δεύτερο κεφάλαιο πρωτοδημοσιεύτηκε στο περ. «Διαβάζω», τευχ. 353, Αθήνα, Ιούνιος 1995, σελ. 44-46.

Ας δούμε κάποια στοιχεία:

Σε λίγο περισσότερους από 100 υπολογίζονταν στα τέλη της δεκαετίας του '50² οι εκδοτικοί μας οίκοι για να πενταπλασιαστούν στα χρόνια που ακολούθησαν φτάνοντας τις 496 μονάδες το 1994, σύμφωνα με στοιχεία του περιοδικού «Ιχνευτής»³. Από αυτούς 437 έχουν έδρα την Αθήνα, 47 τη Θεσσαλονίκη και μόνο 12 την υπόλοιπη Ελλάδα.

Αλλά και ο αριθμός των εκδιδόμενων ετησίως βιβλίων δεν είναι λιγότερο εντυπωσιακός στην αύξησή του. Από τους 1.500 περίπου τίτλους βιβλίων που κυκλοφορούσαν στα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια, ανεβαίνουμε σε μια δεκαετία στα 2.500 περίπου βιβλία ετησίως για να φτάσουμε τα 3.465 βιβλία το '92, τα 3.905 βιβλία το '93 και τα 4.234 βιβλία το '94, στα οποία δεν συμπεριλαμβάνονται οι εκτός εμπορίου εκδόσεις καθώς και το σύνολο των ανατυπώσεων (Σε 5.100 ανεβάζει τους νεοεκδοθέντες τίτλους βιβλίων η Εθνική Βιβλιοθήκη το 1994).

Από τα βιβλία αυτά το μιν 1992 τα 2.258 ήταν έργα Ελλήνων συγγραφέων και τα 1.207 μεταφράσεις, το 1993 ήταν 2.635 και 1.270 ενώ το 1994 ήταν 2.891 και 1.343 αντίστοιχα. Από άποψη θεματικών κατηγοριών το προβάδισμα με ποσοστά που αγγίζουν το 1/3 της συνολικής βιβλιοπαραγωγής έχουν με 908/1992, 1.115/1993 και 1.205/1994 οι «Κοινωνικές Επιστήμες/Ιστορία» και ακολουθεί κατά πόδας η «Λογοτεχνία» με 974/1992, 1.020/1993 και 1.075/1994.

Τέλος ενδεικτική και καθόλου ευκαταφρόνητη είναι η αύξηση των πρωτοδημοσιευόμενων έργων ελληνικής πεζογραφίας από 152 το 1984 σε 200 το 1993, για να μειωθούν σε 190 το 1994⁴. Σε όλο αυτό το διάστημα η εκδοτική δραστηριότητα περνά από διάφορες φάσεις.

Μια πρώτη που τελειώνει πριν εκπνεύσει η δεκαετία του '70 είναι αυτή του ευρύτερα πολιτικού βιβλίου απότοκου Α) της χουντικής επταετίας, β) της βαθύτατης κρίσης της αριστεράς, αλλά και της ίδιας της πολιτικής, που ήδη μέσα στα χρόνια της δικτατορίας εκφράστηκε με μια πρωτόγνωρη έκρηξη⁵ και έναν εντυπωσιακό αριθμό αιρετικών, ως προς τις κρατούσες εκδοχές, εκδόσεων και τη διαμόρφωση ενός εξ αντικειμένου πλουραλιστικού κλίματος στον εκδοτικό χώρο και Γ) της δίψας για πολιτική ενημέρωση που προέκυψε από τις εσωτερικές και διεθνείς ανακατατάξεις και που συμβάδιζε με τα εντόνως πολιτικοποιημένα χαρακτηριστικά της περιόδου εκείνης⁵.

Μια δεύτερη που καλύπτει — κυρίως — το πρώτο μισό της δεκαετίας του '80 και σηματοδοτείται από μιν έντονη στροφή στο λογοτεχνικό βιβλίο, βασικά ξένη κλασική και σύγχρονη πεζογραφία, αλλά και πλήθος εκδόσεων βιβλίων επιστημονικής φαντασίας, με παράλληλη άνοδο των βιβλίων αναζήτησης της υποκειμενικότητας μέσα από την ψυχολογία και την ψυχανάλυση και τέλος ένα τρίτο στάδιο που συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας και στο οποίο, εκτός από την κυρίαρχη, πλέον, παρουσία του λογοτεχνικού βιβλίου που καταφέρνει, σε ορισμένες περιπτώσεις χάρη και στη βοήθεια της τηλεόρασης, να πλησιάσει πρωτόγνωρα για την Ελλάδα κυκλοφοριακά δεδομένα, σημαντικό ρόλο παίζει η έκδοση βιβλίων γνώσεων από τα ιστορικά και εκπαιδευτικά βιβλία μέχρι τα αναφερόμενα στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές που εκτινάχθηκαν από την ανυπαρξία στην πρώτη δεκάδα μέσα σε ελάχιστα χρόνια.

Όλα αυτά που — προφανώς — απαιτούν ειδική και συστηματική ανάλυση για να

αναδειχθούν τα ουσιαστικά τους στοιχεία, δεν μπορούν παρά να ενισχύσουν τα νέα δεδομένα, που ανατρέπουν την εικόνα που είχαμε σχηματίσει για την εκδοτική δραστηριότητα στις δεκαετίες '50 και '60.

Γιατί, αυτή η εντυπωσιακή πρωταρχική συσσώρευση μπορεί να περικλείνει όλα τα αρνητικά στοιχεία που μπορούμε να φανταστούμε (ακόμα και «ληστεία» και «πειρατεία»), όμως παρουσιάζει ένα σημαντικό θετικό χαρακτηριστικό. Ότι δίνει τη δυνατότητα στο ξεδιάλεγμα και τη συγκομιδή. Τα χιλιάδες βιβλία, πρωτότυπα ή μεταφράσεις, το πλήθος των εκδοτών, συγγραφέων, μεταφραστών, διορθωτών, επιμελητών, τυπογράφων, βιβλιοπωλών και συστηματικών αναγνωστών, που γεννήθηκαν στην εικοσαετία που πέρασε, ήταν φυσικό να φέρνουν αλλά και να περάσουν όλες τις παιδικές αρρώστιες. Όμως αυτό είναι η μια πλευρά. Η άλλη, η κύρια, είναι ότι διαμορφώθηκε αυτό το προηγούμενο που αποτελεί πια μέτρο σύγκρισης για ό,τι νέο ήθελε αποτολμηθεί⁶.

Η για τα δικά μας δεδομένα σημαντική αύξηση των κυκλοφορούντων βιβλίων θα υπέθετε κάποιος ότι συνοδεύτηκε από μίαν ανάλογη αύξηση του αναγνωστικού κοινού. Στην πραγματικότητα όμως τα πράγματα δεν έχουν ακριβώς έτσι ή, επί το ακριβέστερον, έχουν εν μέρει έτσι.

Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια παρατηρήθηκε μια αξιολογητή ανάπτυξη του αγοραστικού κοινού. Σ' αυτό συνετέλεσε και το μοναδικό για τα ελληνικά δεδομένα κλίμα πολιτικής ελευθερίας και υποβάθμισης των λογοκριτικών παρεμβάσεων που επικράτησε τα αμέσως μετά τη μεταπολίτευση χρόνια.

Αυτό σε σχέση με την κατάσταση που επικρατούσε σε μας προηγούμενα, γιατί αν πάρουμε ως μέτρο σύγκρισης τον ευρωπαϊκό χώρο, τα συμπεράσματα δεν είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικά. Γ' αυτό και είναι σωστή η διαπίστωση ότι ο νεοέλληνας γενικά δεν διαβάσει, ότι το καλό βιβλίο είναι ακόμα και σήμερα υπόθεση μερικών δεκάδων χιλιάδων ανθρώπων.

Σύμφωνα με Πανελλαδική Δημοσκόπηση του ICAP το 1993, που διενεργήθηκε για λογαριασμό του ΣΕΚΒ, οι 3 στους 4 ερωτώμενους (75%) δεν διάβασαν κανένα λογοτεχνικό βιβλίο μέσα στο 1992. Ο δε μέσος όρος λογοτεχνικών βιβλίων που διάβασε ο κάθε ερωτώμενος υπολογισμένος στο σύνολο των ερωτωμένων είναι μόλις 1,15 βιβλία.

Το υπόλοιπο αγοραστικό κοινό που κι αυτό δεν ξεπερνά με την ευρύτερη του όρου έννοια τις μερικές εκατοντάδες χιλιάδες αναγνώστες, απαρτίζεται στην πλειοψηφία του από το σύγχρονο ανελιχθέν οικονομικά και κοινωνικά μεσόστρωμα, που ουσιαστικά αγοράζει διάφορες κατηγορίες βιβλίων τσέπης, ορισμένα best seller, εγκυκλοπαίδειες ή ειδικά-επαγγελματικά κατά κανόνα βιβλία, όχι όμως πάντα για να τα διαβάσει, αλλά για να μπορεί για λόγους γοήτρου να επιδείξει μια κάποια βιβλιοθήκη που να λειτουργεί ως άλλοθι των όποιων των σπυδών ή ενδιαφερόντων. Οι περιστασιακοί αυτοί αναγνώστες κατευθύνονται στην αγορά του Α ή Β βιβλίου κάτω από την άμεση ή έμμεση επίδραση των διαφημίσεων του Τύπου, του ραδιοφώνου, και, κυρίως, της τηλεόρασης. Έλκονται από το ότι το εν λόγω βιβλίο αποτελεί «γεγονός», είτε γιατί παίζεται σε συνέχειες στην τηλεόραση, είτε γιατί τα φώτα της δημοσιότητας καλύπτουν το συγγραφέα του, είτε γιατί το θέμα που θίγει άπτεται πραγματικά μεγάλων ζητημάτων ή κατασκευασμένων ζητημάτων που εκπνέουν σε σύντομο διάστημα.

Αντιφατικά λοιπόν παρουσιάζονται τα συμπεράσματα στο βαθμό που η πραγματικά εντυπωσιακή εκδοτική άνοδος των τελευταίων χρόνων δεν φαίνεται να συμβαδίζει με ανάλογες πνευματικές αναζητήσεις από τη μεριά της μεγάλης πλειοψηφίας των πολιτών, με αποτέλεσμα να προκύπτει ήδη ένα ιδιαίτερα αρνητικό ισοζύγιο ανάμεσα στην προσφορά και τη ζήτηση, τουλάχιστον όσον αφορά τα ποιοτικά δεδομένα.

Β) Η εισβολή των νέων τεχνολογιών, η επικράτηση των οπτικοακουστικών μέσων μαζικής επικοινωνίας και τα αποτελέσματα στο χώρο του βιβλίου

Από το 1884-5 που έκαναν την εμφάνισή τους τα πρώτα λινοτυπικά μηχανήματα μέχρι το 1904-5 που επινοήθηκε το πιεστήριο offset ως το 1948-9 που δημιουργήθηκε η πρώτη με μνήμη φωτοστοιχειοθετική μηχανή, έχει περάσει αρκετός χρόνος, οι αλλαγές όμως που συντελέστηκαν στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα μας ξεπερνούν κάθε προηγούμενο.

Σήμερα ως αποτέλεσμα της εκπληκτικής αυτής περιόδου είναι δυνατό να συνυπάρξουν σε έναν ψηφιακό δίσκο κείμενα, φωτογραφίες, ήχος και βίντεο. Το αποτέλεσμα της συνυπάρξεως αυτής είναι το γνωστό μας ως multimedia ή αλλιώς «πολυμέσα».

Το Data Diskman λ.χ. είναι ένα ηλεκτρονικό βιβλίο τσέπης. Ένα κομπιουτεράκι στο σχήμα ενός βιβλίου τσέπης που αποτελείται από το σώμα και την οθόνη. Στο σώμα υπάρχει η υποδοχή όπου μπαίνει ο δίσκος CD, που σύμφωνα με τη Sony περιέχει μέχρι 100.000 σελίδες ενός κοινού βιβλίου ή αλλιώς 500 βιβλία των 200 σελίδων.

Από το 1985 η επιτραπέζια ηλεκτρονική έκδοση (Desktop Publishing) εισβάλλει ορμητικά. Το έγγραφο απεικονιστικό πεδίο καταθέτει τις «υποθέσεις εργασίας» σε μια τράπεζα οπτικοποιημένης μνήμης. Η φυλλομέτρηση του βιβλίου για την αναζήτηση της πληροφορίας αντικαθίσταται από την ηλεκτροφόρα αναπαραγωγή της οποιασδήποτε ειδικής γνώσης με τη μέθοδο της ολικής «σάρωσης» του άλλοτε γραπτού κειμένου. Η βαθιά ανατρεπτική εξάπλωση της νέας τεχνολογίας συνίσταται κυρίως στη συρρίκνωση της βιβλιακής ύλης και στον δραστικό περιορισμό του απέραντου χαρτοβασιλείου.

Σε ένα δίσκο μπορεί να χωρέσει μια ολόκληρη εγκυκλοπαίδεια, όπως λ.χ. το εικοστόμο λεξικό της Οξφόρδης που υπάρχει σε ένα δίσκο. Οι νέοι αυτοί δίσκοι, ομοιάζουν με τους ραγδαία αναπτυσσόμενους, εις βάρος των «παραδοσιακών» δίσκων βινυλίου, μουσικούς δίσκους CDs. Η διαφορά λ.χ. ενός CD ROM (όπου ROM = Read Only Memory-Αναγνώσιμη Μόνον Μνήμη) από ένα μουσικό CD συνίσταται στο ότι αν και το περιεχόμενο και των δυο είναι ψηφιακής μορφής, ο CD ROM δεν αποτυπώνει/αναπαράγει ήχους αλλά ψηφιακά δεδομένα.

Εκδοτικοί κολοσσοί όπως η Microsoft, η Time Warner, η Sony, η Voyager, η Compton New Media, η IBM, κ.ά., έχουν ήδη λάβει θέση μάχης.

Σε ό,τι μας αφορά πιο άμεσα εντυπωσιακά είναι τα αποτελέσματα από το πρόγραμμα «Ίβυκος», ένα θησαυρό της ελληνικής γλώσσας που περιλαμβάνει όλα τα σωζόμενα έργα 3.000 συγγραφέων και 60.000.000 λέξεις από την αρχαιότητα ως τον 6ο

αίωνα μ.Χ., που 13 χρόνια απασχόλησε μια πλειάδα καθηγητών και επιστημόνων πληροφορικής υπό την καθοδήγηση της φιλόλογου Μαριάν Μακντόναλντ του Πανεπιστημίου Irvine, όπως επίσης και το πρόγραμμα «Λογομάθεια» που είναι σειρά μαθημάτων της ελληνικής γλώσσας με ηλεκτρονικό υπολογιστή και διαλογικά πολυμέσα, που δημιουργήθηκε από το Ινστιτούτο Επεξεργασίας Λόγου και χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας.

Το ηλεκτρονικό βιβλίο έχει αρχίσει να μπαίνει αργά αλλά σταθερά στη ζωή μας. Όχι φυσικά χωρίς κάποια προβλήματα. Προς το παρόν δεν ανταγωνίζεται το χώρο της λογοτεχνίας, έχει όμως καταλάβει ήδη ένα τμήμα από το χώρο των εγκυκλοπαιδειών, λεξικών και γενικά των έργων αναφοράς.

Στην Ελλάδα η κατάσταση βρίσκεται ακόμα σε ένα πρώτο στάδιο. Στα δάχτυλα του ενός χεριού μετριούνται οι ελληνικοί οπτικοί δίσκοι και λίγα είναι τα έργα που κυκλοφορούν σε δισκέτες, κυρίως από εταιρείες πληροφορικής.

Έτσι, κυρίαρχη παραμένει ακόμα η παραδοσιακή εκδοτική έκφραση που υπολείπεται όμως κατά πολύ των υπολοίπων ΜΜΕ (TV, εφημερίδων, δισκογραφίας, κλπ.).

Από τους 500 εκδοτικούς οίκους που τυπικά υφίστανται σήμερα στην Ελλάδα, η συντριπτική τους πλειοψηφία αποτελεί με τους όρους της ευρωπαϊκής και βορειοαμερικανικής μεγαοκλίμακας στην καλύτερη των περιπτώσεων ανθούσα βιοτεχνία. Γεγονός παραμένει ότι μέσα στα πλαίσια του «μικροϊδιοκτητικού τρόπου παραγωγής» πολλοί περισσότεροι Έλληνες εκδότες επιβιώνουν από τους αντίστοιχους Ευρωπαίους και Αμερικανούς συναδέλφους τους.

Το φαινομενικά παράδοξο αυτό στοιχείο, της ύπαρξης ενός τόσο μεγάλου αριθμού εκδοτών, οφείλεται σε μια σειρά συγκεκριμένους λόγους που κεντρικός τους παραμένει ο κατ' εξοχήν «μικροϊδιοκτητικός τρόπος παραγωγής» πάνω στον οποίο οργανώνεται και η αγορά του βιβλίου.

Η ύπαρξη δηλαδή μιας μικρού μεγέθους αγοράς, χωρίς εξαιρετικές απαιτήσεις σε συνδυασμό με τη σχετικά εύκολη δυνατότητα πρόσβασης και με τις περιορισμένες απαιτήσεις κεφαλαίου στην κυρίαρχη, πλέον, μορφή τυπογραφίας τη φωτοσύνθεση, δίνει τη δυνατότητα σε ένα σχετικά μεγάλο αριθμό ανθρώπων να μουν εύκολα σε ένα χώρο επαγγελματικής δράσης που μπορεί μεν να μην παρουσιάζει σημαντικό εμπορικό ενδιαφέρον αλλά που το ανταποδίδει όμως εν μέρει με ένα διευρυμένο κύρος κοινωνικό. Και αντίστροφα: η έλλειψη ιδιαίτερου οικονομικού ενδιαφέροντος αποθαρρύνει την είσοδο μεγάλων συγκροτημάτων στο χώρο του βιβλίου με αποτέλεσμα το κενό της δράσης τους να το καλύπτουν οι ευλύγιστες και χωρίς μεγάλες λειτουργικές δαπάνες μικρές και μεσαίες εκδοτικές επιχειρήσεις.

Η ύπαρξη όμως τόσων μονάδων με την όποια τους μικρή ή «μεγάλη» παραγωγή, δημιουργεί τον «πληθωριστικό» για τα ελληνικά δεδομένα αριθμό των 4.000 + νέων βιβλίων ετησίως. Στο σημείο αυτό η προσέγγισή μας πρέπει όμως να λάβει υπ' όψη δυο δεδομένα.

Το πρώτο σχετίζεται με το πραγματικό γεγονός ότι ο μεγάλος αριθμός βιβλίων δεν ταυτίζεται με αντίστοιχη δραστηριότητα μεγάλου αριθμού εκδοτών.

Το 1994 επί 118 εκδοτών που είχαν εκδόσει πάνω από 10 βιβλία μέσα στο χρόνο (4.234 συνολική παραγωγή 1994), οι 10 πρώτοι είχαν παράγει 1.035, δηλαδή το 24%

της συνολικής παραγωγής, αφήνοντας 2.167 ή 51% για τους 108 και μόλις 1.032 τίτλους ή 25% για τους υπόλοιπους 378⁷.

Το δεύτερο έχει να κάνει με μιαν επί μέρους ιδιομορφία που σχετίζεται με την τροπή που πήραν τα πράγματα στην ελληνική αγορά βιβλίου από τη δράση μιας μικρής ομάδας κονκισταδόρων που επέβαλαν ένα κλίμα άγριου ανταγωνισμού⁸. Και εδώ πάλι η συνάρτηση-εξάρτηση του φαινομένου με την «ομαλή» ροή της αγοράς φαντάζει σε μια πρώτη ανάγνωση ανορθολογική, χωρίς όμως να είναι αν ερευνήσουμε συγκεκριμένα τα πεπραγμένα κάθε εκδοτικής επιχείρησης και δούμε την έντονη αγωνία των εκπροσώπων της για να «δείξουν ένα πρόσωπο στην αγορά», πράγμα που τους οδηγεί σε μιαν αναντίστοιχη με την πραγματική τους δυναμικότητα παραγωγή.

Με δυο λόγια, στην Ελλάδα αντιστρέφοντας την τετριμμένη ρήση θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε χωρίς να απέχουμε από την πραγματικότητα ότι εκδίδουμε περισσότερα βιβλία από όσα «καταναλώνουμε».

Κι αυτό γιατί στα πλαίσια ενός έντονου ανταγωνισμού ο μικρός και μεσαίος εκδότης ελαχιστοποιώντας τις απαιτήσεις του και αντιστρατεύομενος τη βασική οικονομική αρχή, τολμά να εκδίδει συνεχώς νέα βιβλία ελπίζοντας σε ένα ξεπέραςμα της κρίσης με την φυγή του προς τα μπροστά.

Φυσικά όλα τα παραπάνω, όπως και κάθε τι που σχετίζεται με τη λεγομένη εκδοτική δραστηριότητα, αφορά αποκλειστικά, σχεδόν, το κλεινόν άστυ.

Ο αθηνοκεντρισμός και η σχετική συγκέντρωση της βιβλιοπαραγωγής είναι μια πραγματικότητα. 437 στους 496 συνολικά εκδότες δρουν στην Αθήνα⁹.

Σημαντική πάντως κατάκτηση παραμένει ο εξ αντικειμένου πλουραλισμός, ο μεγάλος αριθμός εκδοτών που παράγουν ευρείας κλίμακας ενδιαφερόντων βιβλία, όπως και η αντίσταση των μικρών και μεσαίων εκδοτικών μονάδων που αν και δεν έχουν επιθετικές διαφημιστικές δυνατότητες και τα εν γένει μέσα των μεγάλων, οργανώνουν ένα επιτυχημένο «αντάρτικο πόλης», υπολογίζοντας στην πολιτιστική, πολιτική, κοινωνική και αισθητική αξία που κουβαλάει μέσα του το βιβλίο ως κατ' εξοχήν νοητικό-διαχρονικό πολιτισμικό αγαθό.

Έτσι από τη μια μεριά έχουμε την πραγματικότητα της δημιουργίας εκδοτικών συγκροτημάτων που προσανατολίζουν την εκδοτική δραστηριότητα στη μαζική παραγωγή ταυτίζοντάς την με τα υπόλοιπα ΜΜΕ (πρακτικά ένας αξιόλογος αριθμός βιβλίων δεν γράφεται πια από συγγραφείς αλλά από δημοσιογράφους), αλλά και κατασκευάζοντάς την μέσω μιας διαδικασίας παραγωγής «φασόν» μυθιστορημάτων, στην οποία — δυστυχώς — προσχώρησαν και αρκετοί δόκιμοι συγγραφείς μας και έναν σημαντικό αριθμό μικρών και μεσαίων εκδοτών που λειτουργούν περισσότερο παραδοσιακά, εισπράττοντας την πίκρα του απούλητου βιβλίου και της αργής απόσβεσης του κόστους του.

Είναι γεγονός ότι η συγκεντροποίηση μεγάλου μέρους της εκδοτικής παραγωγής αποτελεί μια πραγματικότητα. Αυτό, άλλωστε, αποτελεί την κυρίαρχη εκδοχή στους περισσότερους κλάδους της βιομηχανίας των ΜΜΕ. Όμως στη βιβλιοπαραγωγή τα πράγματα είναι κάπως διαφορετικά. Γιατί το κάθε βιβλίο αποτελεί ένα μοναδικό πνευματικό επίτευγμα που μπορεί επίσης να αποτελέσει και ένα μοναδικό εκδοτικό επίτευγμα... «Κιθαριστού γάρ τό κιθαρίζειν σπουδαίου δέ τό εὖ», όπως θα έλεγε και ο Αριστοτέλης.

Γι' αυτό και η απαισιοδοξία μου είναι συγκρατημένη· όχι μόνο γιατί η ίδια η ζωή διέψευσε κατ' επανάληψη τις Κασσάνδρες που επαγγέλλονταν την εξαφάνιση των ενδιάμεσων τάξεων, αλλά — κυρίως — διότι η ίδια μας η εμπειρία μάς έχει δείξει ότι τα πράγματα είναι εξαιρετικά πιο πολύπλοκα. Τόσο που τολμώ να ισχυρισθώ ότι ο κίνδυνος είναι μικρότερος για τα μικρά εκείνα εκδοτικά, που συγκεράζουν επιτυχημένα το αναγκαίο πολιτισμικό φορτίο με την ικανή επιχειρηματική ευλυγισία, από πολλά μεσαία ή και μεγάλα εκδοτικά, που όπως ακριβώς οι δεινόσαυροι πρόγονοί τους είναι προορισμένα στην πορεία του χρόνου να εξαφανισθούν.

Θέλω να σταθώ στο σημείο αυτό για να επισημάνω ότι, υπό μια ορισμένη έννοια, μεγάλος κίνδυνος απειλεί — κυρίως — τις μεσαίες εκείνες «μικρομέγαλες» εκδοτικές μονάδες που προσπαθούν να ανταγωνισθούν κάποιες μεγαλύτερες με τα ίδια όπλα.

Δηλαδή με «μάχες τακτικού στρατού» σε ένα εξαιρετικά παθητικοποιημένο περιβάλλον, όπου η υπεροπλία των πολεμίων είναι δεδομένη και όπου μόνο ένα ευέλικτο και καλά οργανωμένο «αντάρτικο σώμα» έχει ελπίδες επιβίωσης.

«Ότι τά πράγματα δέν βαίνουν κατ' εύχην στήν 'Αποικία δέν μεν' ή ελάχιστη άμφιβολία», όμως ας μη βιαζόμαστε να προδιαγράψουμε το τέλος του έργου. Γιατί ως το τέλος έχουμε να διασχίσουμε αχανείς αλλά και εν πολλοίς άγνωστες περιοχές.

Για την ώρα ίσως πιο φρόνιμο είναι να αξιολογήσουμε σωστά το παρόν και να αξιοποιήσουμε θετικά το γεγονός ότι η ποικιλία των ενδιαφερόντων αλλά και το πλήθος των ενδιαφερομένων, η διακριτή παρουσία των νέων συγγραφέων και το πλήθος των νέων μεταφραστών, αλλά — κυρίως — η αντίσταση ενός σκληρού πυρήνα αναγνωστικού κοινού με κριτήρια, αποτελούν ένα ανάχωμα με ευεργετικά αποτελέσματα για τον πλουραλισμό, την ελευθερία της έκφρασης και την κατοχύρωση της ετερογένειας και της διαφοράς, με αποτέλεσμα στη σημερινή Ελλάδα να λειτουργούν ως ζωντανές μονάδες — μικρά πολιτιστικά κύτταρα — αρκετοί εκδοτικοί οίκοι που στελεχώνονται από ένα πολλαπλάσιο επιτελείο συγγραφέων, μεταφραστών, επιμελητών κλπ.

Γ) Η δοκιμασία των παραδοσιακών μορφών επικοινωνίας αλλά και η μη υπερκάλυψη ορισμένων αναντικατάστατων πλευρών τους

Ο χώρος του βιβλίου και εν γένει των ιδεών παρουσιάζει μια ξεχωριστή συνθετότητα, που σε καμιά περίπτωση δεν αφήνει περιθώρια για σχηματικότητες και μονόπλευρες διατυπώσεις. Το βιβλίο, η χαρά της ανάγνωσης, η απόλαυσή της, δίνει τη δυνατότητα της επαφής με τα μύχια του καθενός, αγγίζει τα βαθύτερα στρώματα της ψυχής και συμβάλλει οργανικά σε ουσιαστικές μετατοπίσεις του ατόμου.

Από την άλλη, η εισβολή της εικόνας είναι μια πραγματικότητα. Πραγματοποιείται η μετάβαση από τη βιομηχανική κοινωνία στην κοινωνία της πληροφόρησης και των ΜΜΕ. Δεν είναι μακριά ο χρόνος που η αυτοκινητοβιομηχανία θα υπολείπεται του τομέα των επικοινωνιών, ενώ βαθιές αλλαγές και ανακατατάξεις σηματοδούν τον ίδιο χώρο των ηλεκτρονικών μέσων. Οφείλουμε να κατανοήσουμε την πραγματικότητα αυτή, χωρίς τις κλασικές κινδυνολογίες που πάντοτε ακούγονταν και θα ακούγονται σε κάθε τι νέο.

Η ανάπτυξη και εισβολή των πολυμέσων δεν είναι κατ' ανάγκην αρνητική παρά μόνο στο βαθμό που εντάσσεται και λειτουργεί στα πλαίσια μιας ολοκληρωτικής λογικής πραγμάτων σε όποια σφαίρα και αν υπάγεται αυτή.

Είναι η κυριαρχία αυτών των ολοκληρωτικών λογικών και πρακτικών σε όλα τα κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά και πολιτισμικά επίπεδα που ενισχύει τις αρνητικές πλευρές των πολυμέσων και όχι αυτά καθεαυτά.

Γιατί με μιαν ορισμένη έννοια η χρησιμότητα αλλά και «η γοητεία» τους είναι αδιαμφισβήτητη. Γι' αυτό — άλλωστε — μεγάλο τμήμα της νεολαίας έχει «υποκύψει» στα θέληγτρά τους. Η οργάνωση του τρόπου ζωής με τον περιορισμένο έως ανύπαρκτο ελεύθερο χρόνο συνετέλεσε στην εξέλιξη αυτή. Η εικόνα είναι η διαφυγή που σε κάποιους έγινε και ιδεολογία. Ζούμε τον καθημερινό φασισμό του θεάματος, της καταναλωτικότητας, της ιδεολογικής μονοκαλλιέργειας, της μόδας, αλλά και ταυτόχρονα έχουμε μπροστά μας την πρόκληση μιας νέας εποχής.

Ο κόσμος της καθημερινότητας συνθλίβει τον άνθρωπο που δεν μπορεί να βιώσει με όρους υλικούς και απτούς, τον ήλιο, τη βροχή, το χιόνι, τον έρωτα — ζει μέσα από την εικόνα. Οπότε το βιβλίο, που προσφέρει περισσότερο, πιο σύνθετα, ερεθίσματα συμβάλλοντας στη συγκρότηση άποψης και την εκφορά γνώμης, έξω από το απόλυτο της εικόνας, προσφέρει μεν κάτι το μοναδικό, ηττάται όμως στη συνολική αντιπαράθεση γιατί δεν μπορεί να ανατρέψει τα καθολικά δεδομένα της συγκρότησης των εργασιακών σχέσεων και της αποδυνάμωσης του ελεύθερου χρόνου.

Δεν αποζητώ μια επιστροφή στις «καλές μέρες» ή μια αναπαλαίωση και φρονώ ότι ένας ρεαλιστικός προσανατολισμός είναι αυτός που βρίσκεται σε μια τροχιά κατανόησης των ραγδαίων αλλαγών στο χώρο των ΜΜΕ. Αυτό όμως ποτέ δεν θα με κάνει να παραιτηθώ από το να θέτω επίμονα το τρίπτυχο ερώτημα: Τηλεόραση για ποιον, από ποιον και με ποιο τρόπο.

Μεταπολιτευτικά το τοπίο όπως ήδη επεσήμανα, δεν είναι αρνητικό για το βιβλίο. Χιλιάδες βιβλία, πλήθος εκδοτών, συγγραφέων, μεταφραστών, βιβλιοπωλών, ένας ολόκληρος κόσμος ζει από το βιβλίο, γεγονός αδιανόητο στο παρελθόν.

Το δεδομένο αυτό όμως έχει οδηγήσει σε μια πανσπερμία που από τη μια καταδεικνύει το θετικό γεγονός ενός κατοχυρωμένου πλέον πλουραλισμού και από την άλλη το αρνητικό της επικράτησης μιας λογικής που διαιωνίζει το χειροτεχνισμό, τον εμπειρισμό και την προχειρότητα. Όσο λοιπόν θετικοί θα πρέπει να είμαστε απέναντι στο πρώτο γεγονός, άλλο τόσο κριτικοί θα πρέπει να είμαστε απέναντι στο δεύτερο, χωρίς όμως ποτέ να επιζητούμε την κρατική παρέμβαση για την επίλυση ζητημάτων στα οποία οι συνειδητοί πολίτες θα πρέπει να δίνουν λύσεις.

Η κρίση της πολιτικής και των επικρατουσών αξιών διαπερνά και τον κόσμο του βιβλίου, αφού η τακτική ο καθένας για τον εαυτό του, αποτυπώνεται εν μέρει και στη συνταγή «Με ένα Άρλεκιν ξεχνιέμαι».

Σήμερα οι πλειοψηφούσες εκδοχές συνηγορούν υπέρ της επικράτησης του ισοπεδωμένου ομοιομορφισμού, υπέρ του μιτασιόν, υπέρ της μιας και μόνης χρήσεως, όμως εγώ θα επιμείνω ότι θα ήταν πιο συνετό να περιμένουμε να δούμε τα αποτελέσματα των εκδοχών αυτών στην αναμέτρησή τους με το χρόνο.

Ο κόσμος του βιβλίου με την απόλυτα προσωπική δυνατότητα επαφής και πρόσληψης εντάσσεται στη μαχητική εμπροσθοφυλακή της υπέρτατης θετικής αξίας που

είναι η ελευθερία. Γιατί στο βιβλίο διαφυλάσσεται το πυρηνικό αποτρεπτικό στοιχείο της μετατροπής μας σε απλά αντικείμενα, η μνήμη και το δικαίωμα να επιμένουμε σε αυτήν.

Η προοπτική του ελληνικού βιβλίου νοούμενου ως πολιτισμικού αγαθού και όχι μόνον ως απλού εμπορεύματος, είναι — παρ' όλες τις επί μέρους ιδιορρυθμίες — συνδεδεμένη με την δοκιμασία στην οποία μπαίνουν όλες οι ιθαγενείς κουλτούρες και γλώσσες. Παρά το ότι τα δεδομένα είναι μάλλον αρνητικά, φρονώ ότι το ισχυρό πολιτισμικό μας υπόβαθρο, η πλούσια και ιστορική μας γλώσσα και η διακριτή παρουσία της νεότερης λογοτεχνίας μας, αποτελούν μια σταθερά που στα χέρια μας είναι να παλέψουμε να τους δώσουμε και την αρμόζουσα θέση σε μια νέα ευρωπαϊκή πραγματικότητα, κατοχύρωσης του πλουραλισμού, της διαφοράς και της ετερογένειας και δημιουργικής συνύπαρξης των παραδοσιακών ανθρωποκεντρικών εκδοχών πρόσληψης γνώσης και αισθητικής απόλαυσης με τα νέα τεχνολογικά δεδομένα των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για περ. βλέπε Λουκάς Αξελός, *Εκδοτική δραστηριότητα και κίνηση των ιδεών στην Ελλάδα*, εκδ. «Στοχαστής», σελ. 43 επ., Αθήνα 1984.
2. 'Ο.π., σελ. 138.
3. Για περ. βλέπε, περ. «Ιχνευτής», τεύχ. 12, σελ. 16, Αθήνα 1995.
4. 'Ο.π., σελ. 7 επ.
5. Λ. Αξελός, *Εκδοτική δραστηριότητα...*, ό.π., σελ. 33 επ.
6. 'Ο.π., σελ. 110-11.
7. Περ. «Ιχνευτής», ό.π., τα ποσοστά δικά μου.
8. «Το τελευταίο διάστημα η ελληνική αγορά βιβλίου βομβαρδίζεται κυριολεκτικά από το βιβλίο πρόκληση. Πρόκειται για μια περίπλοκη διαδικασία γιατί προσωπικά πιστεύω ότι το πρόβλημα δεν βρίσκεται κυρίως στα βιβλία που βγαίνουν, αλλά στον τρόπο που μεθοδεύεται η έκδοση και κυκλοφορία τους.
Και πραγματικά εκεί δείχνει να εστιάζεται το πρόβλημα στο βαθμό που γνήσια λογοτεχνικά αριστουργήματα, βάνουσα κακοποιούνται εμπορευματοποιούμενα κατά το χειρότερο τρόπο, όπως συνέβηκε λ.χ. με το αιμόφυρτο σώμα της ισπανόφωνης λογοτεχνίας, όπου Έλληνες εκδότες και μεταφραστές αναβίωσαν γνήσιες στιγμές βαμπιρισμού.
Η σύληση δεν είχε προηγούμενο, στο βαθμό που ξεπερνώντας κάθε αισθητικό ή ιδεολογικοπολιτικό «ταμπού», μοναδικός τους στόχος στάθηκε η έκδοση οποιουδήποτε βιβλίου φαντάζονταν ότι ήταν δυνατό να πουλήσει. Από τη μέγγενη αυτή κανείς δεν γλίτωσε όσο άξιος και να 'ταν. Από την Αλληλεγγύη και τον Μαρξές, τον Καβάφη και τον Λένιν, μέχρι τους αξιολογότερους beat Αμερικάνους συγγραφείς.
Σ' αυτήν ακριβώς τη ρευστή κατάσταση βρίσκει την ευκαιρία να εισχωρήσει το από άποψη αισθητικής και πολιτιστικής αξίας ασήμαντο βιβλίο και να κυριαρχήσει στην άκριτη αγορά.
Το βιβλίο πρόκληση-εμπορικό κέρδος, εξακολουθεί να 'ναι η καθημερινή μας πια πραγματικότητα. Ο στόχος και η επιδίωξη όχι μόνο ενός σημαντικού αριθμού νέων κυρίως κονκισταδόρων (κατά κόσμον εκδοτών), αλλά και η αγοραστική επιδίωξη-μανία της πλειοψηφίας των ενεργών (στην τσέπη) αγοραστών που καμώνονται τους αναγνώστες...». Οι παρατηρήσεις αυτές διατυπωμένες πριν από έντεκα και πλέον χρόνια, δεν έχουν χάσει τίποτα από την ισχύ τους. Αντιθέτως, τολμώ να πω, επιβεβαιώθηκαν στα χρόνια που ακολούθησαν σχεδόν απόλυτα. Για περ. βλ. Λ. Αξελός, *Εκδοτική δραστηριότητα*, ό.π. σελ. 123 επ.
9. Περ. «Ιχνευτής», ό.π., σελ. 16.